

МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто основні механізми становлення гендерної ідентичності особистості: ідентифікацію, соціалізацію, інтеріоризацію, індивідуацію та ініціацію.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерна ідентифікація, гендерна соціалізація, інтеріоризація, індивідуація, ініціація.

Гендерна ідентичність особистості і детермінанти її становлення нині є актуальним предметом наукової рефлексії. Різні тлумачення самого явища гендерної ідентичності визначають, відповідно, різні підходи до розуміння її становлення, його провідних агентів та логіки здійснення. Зокрема, по-різному розв'язується проблема з'ясування механізмів становлення гендерної ідентичності особистості.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз механізмів становлення гендерної ідентичності особистості, поданих у гендерних дослідженнях сучасності.

Аналіз останніх досліджень із зазначеної проблеми дозволив нам виділити п'ять основних механізмів, до яких апелюють науковці з метою пояснення ходу становлення гендерної ідентичності особистості: *ідентифікація, соціалізація, інтеріоризація, індивідуація та ініціація*. Відповідно, нами було здійснено спробу систематизувати теоретико-емпіричні відомості про вказані механізми з метою визначення їх дії, онтогенетичної ролі та особливостей.

Змістом *ідентифікації* в широкому сенсі є "багатоплановий процес ототожнення, примирення, співвіднесення себе з об'єктом, образом, поведінкою інших" [6, с.60] у результаті якого досягається "безпосереднє переживання суб'єктом того чи іншого ступеня своєї тотожності об'єкту" [5, с. 151]. Як механізм становлення ідентичності особистості ідентифікація ґрунтується на інтродекції, а інтродекція означає вбирання в себе, поглинання. Розгляд ідентифікації як механізму досягнення гендерної ідентичності бере початок з теорії психосексуального розвитку З. Фрейда та став предметом вивчення низки глибинних теорій, зокрема – теорії об'єктних відношень. Відповідно до них існують окремі лінії психосексуального розвитку та статевої ідентифікації для чоловіків та жінок, спільним для яких є те, що вже до інфантильної генітальної фази відбувається ідентифікація дитини з дорослим тієї ж статі (матір'ю або батьком) рольової моделі, а в ході розв'язання Едипового комплексу – ідентифікація з інтродектами та ідеалами, яку покладено в основу формування Над-Я. У час Едипової кризи любов батьків та труднощі у подоланні болісної амбівалентності сприяють тому, що дитина поступається їм та, в результаті, ідентифікується з їхніми вимогами і очікуваннями. Таким чином, з поступової інтеграції всіх ідентифікацій, за поглядами Е. Еріксона, і розвивається ідентичність особистості. З цієї тези випливає ще один ключовий момент у глибинній позиції стосовно становлення гендерної ідентичності, а саме: в ході розвитку свій вклад вносять ідентифікації з об'єктами тієї ж і протилежної статі, і тому кінцева гендерна ідентичність людини являє собою суміш чоловічих і жіночих рис.

Поза ортодоксальними глибинно-орієнтованими дослідженнями актуальність феномена ідентифікації виходить за часові межі дитинства і передбачає можливість ототожнення з іншими об'єктами та групами об'єктів. Зокрема, Ш. Бюрн тлумачить гендерну ідентифікацію як тип підкорення, що має місце, коли ми повторюємо дії рольових моделей просто тому, що хочемо бути схожими на них. Французька дослідниця Е. Badinter зазначає, що гендерна ідентичність здобувається дитиною у подвійному процесі: шляхом ідентифікації з представниками тієї ж статі та, водночас, завдяки диференціації з представниками протилежної [10]. А. Чекаліна наголошує, що в процесі гендерної ідентифікації як ототожнення себе з представниками своєї статі особистість досягає усвідомлення своєї подібності та відмінностей з представниками своєї статі, на відміну від протилежної, і засвоює чоловічу або жіночу роль [9]. Велике значення в цьому процесі, на думку Г. Махмадамінової, має те, що в дитини немає вибору значимих інших, її ідентифікація з ними виявляється квазіавтоматичною.

Міркуючи над видами і формами ідентифікації, Г. Дьяконов зазначає, що "ідентифікація індивіда з іншою людиною чи групою може виступати у вигляді ціннісної, нормативної або рольової ідентифікації" [5, с.160] та в суб'єкт-суб'єктному відношенні мати такі форми: інтерідентифікація, гетероідентифікація, соціоідентифікація та самоідентифікація. Автор відзначає, що ціннісна ідентифікація обумовлюється єдністю ціннісних орієнтацій суб'єкта і об'єкта ідентифікації, нормативна – реалізується через прийняття індивідом норм групи, рольова – полягає в освоєнні певної соціальної функції та злитті з нею в тій чи іншій мірі. За характером взаємодії Я та іншого К. Сільверман, як і Д. Шелер, виділяє ідеопатичну ідентифікацію – конструювання Я за рахунок іншого, та гетеропатичну – переміщення Я на місце іншого, де друга є негативним феноменом, пов'язаним з буттям за рахунок переживань іншого. І. Кон вказує на різницю між особистою ідентифікацією з суб'єктом і позиційною ідентифікацією з різними аспектами узагальненої ролі, припускаючи, що перша більше властива становленню жіночої гендерної ідентичності, а друга – чоловічої. Доповнює типологію ідентифікацій і українська дослідниця В. Ключикова-Цобенко, яка вводить поняття *гендерної самоідентифікації*, розуміючи її як процес самовизначення особистості як представника певної гендерної групи.

Щодо часових меж актуальності ідентифікації в гендерному становленні особи, то, на думку Р. Лейнга, вони відсутні, адже будь-які стосунки між людьми неявно містять визначення Я іншим і іншого – Я; ідентифікація є комплементарною та може бути центральною або периферійною, тобто торкатись сутнісних чи поверхневих, зовнішніх, аспектів особистості. Підкреслює значення процесу ідентифікації в онтогенезі і М. Кубасвський, зазначаючи, що він "постійно відтворює свій результат, особливу системну рису людини – ідентичність, тобто ситуативно фіксує співвіднесеність чого-небудь із собою" [6, с. 61]. Відносно істинного об'єкта ідентифікації В. Брайсон іронічно

визначає, що ототожнення себе з чоловіком чи жінкою – це прийняття нами того смислу, який нав'язується суспільством, що надає особливого значення деяким аспектам нашої статі. К.Г. Юнг запевняє, що ідентифікація з соціальною роллю є щедрим джерелом неврозів, оскільки вимагає від людини відсторонитися від себе самої на користь штучної особистості. Вітчизняний соціолог О. Донченко, розвиваючи ідею К. Юнга щодо колективного несвідомого, наголошує на особливій актуальності для сучасного суспільства ідентифікації з архетипами і доходить висновку, що ідентифікація людини з позаособистісними змістами може набувати або позитивного, або негативного характеру, що визначається особливостями її соціалізації і психосоціальною ситуацією в цілому.

Активне дослідження *соціалізації* як механізму становлення гендерної ідентичності здійснили А. Bandura та К. Bussey в межах теорії соціального наuczіння. Автори підкреслювали, що батьки відіграють активну соціалізуючу роль у встановленні напрямку гендерного розвитку дитини через "структурування, моделювання, маркування і оціночне реагування на гендерно-марковану поведінку" [11, с.699], що з часом змінюють форму, локус та інтенсивність впливу. У взаємодії з однолітками, як показали емпіричні дослідження, діти схвалюють статево відповідну діяльність і карають за поведінку, що вважається невідповідною статі [там само]. Описуючи процеси гендерної соціалізації в сім'ї, S. McHale, A. Crouter і S. Whiteman зазначають, що "діти здобувають інформацію про гендерні ролі та норми через їхній вплив на інші діадні стосунки в сім'ї" [14, с.126], зокрема – споглядаючи стаетовитипову поведінку у взаємодії матері і батька. Автори також підкреслюють роль контекстуальних факторів для ходу гендерної соціалізації – "від запиту безпосередньої соціальної ситуації до місця сім'ї в більшому соціальному світі" [14, с.143]. Е. Маккобі і К. Джаклін припускають, що у становленні гендерної ідентичності беруть участь соціалізація (основні процеси якої – моделювання та підкріплення) і самосоціалізація. С. Kaszala визначає вплив гендерної соціалізації на позитивне оцінювання індивідом рольових норм навіть у разі, коли вони не сприяють безпосередньому досягненню "майбутніх статево відповідних цілей" [13, с.1]. На диференційній функції гендерної соціалізації наголошує Ш. Бьорн, виділяючи в ній два основні механізми: диференційне посилення і диференційне наслідкування, де перше передбачає відмінності у заохоченні та покаранні певної поведінки хлопчиків і дівчат, а друге – в інтенції хлопчиків наслідувати представників чоловічої статі, а дівчат – жіночої. Н. Смельзер, аналізуючи різні підходи до розв'язання проблеми гендерної рівності, доходить висновку, що "чоловічність" і "жіночність" хоча б частково формуються протягом багатьох років під впливом сім'ї, школи, груп однолітків та інших агентів соціалізації. В. Окуп слушно вважає, що значення гендерної соціалізації виходить далеко за межі становлення гендерної ідентичності, адже вона "первинно визначає нашу особистість і робить внесок у стосунки" [15, с. 129]. Автор розглядає панівну (чоловічу) або підрядну (жіночу) гендерну соціалізацію, наголошуючи, що вона є могутнішою за вроджені біологічні змінні і суттєво впливає на проникаючі гендернозумовлені знання та поведінку.

До питання гендерної соціалізації і соціалізації статі активно звертаються і на теренах пострадянського простору. Так, українські дослідники А. Фурман і Т. Надвинична зазначають, що "процес гендерного розвитку як набір соціально зумовлених варіантів статевої ролі та стаетворольової поведінки реально відбувається в контексті досить важливого для вітакультурного зреалізування людини метапроцесу, котрий прийнято називати соціалізацією" [8, с.124]. На думку Т. Говорун, саме в процесі стаетової соціалізації формується психічна стать – певна система ціннісно-смилових уявлень про себе як про чоловіка чи жінку. Саму ж стаетву соціалізацію Т. Говорун тлумачить як функцію суспільства у "спрямуванні розподілу гендерних ролей, розширенню їхнього діапазону, гармонізації міжстаетової взаємодії в різних сферах людського буття" [2, с.8]. Стосовно становлення гендерної ідентичності в умовах соціалізації Н. Радіна також наполягає, що слушно говорити не про стихійний розвиток гендерної ідентичності, скільки про її соціокультурне формування. Однак, як справедливо вказує І. Головніова, гендерна ідентичність безумовно є соціальною за механізмами становлення, проте особистісною, індивідуальною за змістом. Підкреслює значення індивідуального гендерного досвіду – основи гендерної ідентичності людини – і Л. Тодорів, наголошуючи, що саме він здобувається особистістю у ході гендерної соціалізації. На думку автора, у ході індивідуального здійснення особистість конструє систему інтерпретативних схем, за якими і відбувається трансформація нейтральних подій у сповнений сенсу досвід. С. Дев'ятих наділяє гендерну соціалізацію, притаманну сучасному суспільству, множинністю агентів соціалізації, зниженням значення дорослих і посиленням значення однолітків як соціалізуючих агентів, проявом неспецифічних агентів стаетової соціалізації, в якості яких виступають засоби масової інформації. Серед інших особливостей гендерної соціалізації С. Макаренко підкреслює її "експериментальний" характер, адже, відкриваючи свої гендерні можливості, індивід з різних сторін досліджує, випробовує їх. Дослідники Н. Пилат та І. Стахів, застосовуючи поняття гендерно-рольової соціалізації, наголошують тим самим на значенні рольового аспекту в становленні особистості. В. Москаленко торкається проблеми деякої подвійності процесу гендерної соціалізації, що протікає, з одного боку, як засвоєння індивідами цінностей гендерної культури, що транслюються попередніми поколіннями, з другого – як трансформація цих цінностей, що є реалізацією притаманної молоді потреби у новаціях. У спробах розв'язати проблему зазначеної подвійності ряд вітчизняних авторів звертається до поняття *гендерної самосоціалізації*, змістом якої вважають процес самовідтворення тих взірців поведінки, які викликають повагу чи осуд інших. Цю ідею підтримує і В. Хьосле, зазначаючи, що індивід повинен розірвати зв'язок з сім'єю, в якій народився і виріс, щоб створити новий образ самого себе; він має змінитись і з пасивного користувача, споживача соціальної системи перетворитись на одного з її творців.

На процесуальних характеристиках гендерної соціалізації наголошує А. Чекаліна: вона відбувається протягом усього життя людини як засвоєння індивідом культурної системи гендеру того суспільства, в якому він живе, і складається з низки елементів, як-от: особистісні і гендерні характеристики батьків, стать дитини, уявлення батьків про те, якою повинна бути дитина даної статі, особливості інститутів соціалізації. Т. Лень пропонує тлумачити поняття гендерної соціалізації як засвоєння та відтворення притаманних певному соціальному середовищу стаетвосповіднесених нормативів поведінки. Авторка розрізняє періоди первинної та вторинної гендерної соціалізації, де перший полягає у несвідомому та пасивному засвоєнні культури, а другий – відповідно – в її творчому переосмисленні. Виділяють первинну (до 18 років) і вторинну гендерну соціалізацію залежно від панівних агентів впливу також В. Добреньков та А. Кравченко, припускаючи, що першу забезпечує сім'я, родина, а другу – інші

соціальні інститути [4]. Р. Юнусова, пов'язуючи становлення гендерної ідентичності із процесом статевої соціалізації, зазначає, що він є суттєвим фактором формування спрямованості особистості, адже в певному сенсі "відсікає" можливості розвитку статево небажаних інтересів. Розуміє досягнення гендерної ідентичності як наслідок статевої соціалізації також і Т. Данильченко, яка відзначає, що гендерна ідентичність – це результат складного біосоціального процесу, який поєднує онтогенез, статево соціалізацію і розвиток самосвідомості. Втім, В. Новицька справедливо доходить висновку, що здобуття гендерної ідентичності є не єдиним продуктом гендерної соціалізації, зараховуючи до її результатів також асиміляцію та пристосування, адаптацію до ustalених суспільних вимог у цілому.

Аналізуючи засоби гендерної соціалізації індивіда, Н. Яворська вказує на безліч гендернообумовлених форм поведінки, які продукуються його батьками: жести і міміка, слова, особливості поведінки, взаємини, оцінка життєвих ситуацій тощо. В. Добреньков і А. Кравченко розглядають гендерну соціалізацію як процес, що відбувається під дією гендерних винагороджень, гендерних ідеалів, гендерної героїзації, гендерної імітації та гендерних групових тисків [4]. Унаслідок дії зазначених впливів, за поглядами Н. Городнової, відбувається "деформація розвитку особистості" [3, с.107]. І. Дорошина і Я. Корнілова серед засобів гендерної соціалізації підкреслюють значення гендерних стереотипів, оскільки саме вони допомагають підтримувати існування гендерних ролей. Різноманітність соціальних та культурних засобів, які визначають і направляють хід гендерної соціалізації, розглядають В. Козлов та Н. Шухова. Автори тлумачать гендерну соціалізацію як процес засвоєння індивідом культурної системи гендеру, своєрідне соціокультурне конструювання відмінностей між чоловіками і жінками того суспільства, в якому він живе та виділяють дві можливі форми її здійснення: адаптивну соціалізацію та інтеріоризацію.

Погляд на *інтеріоризацію* як на самостійний механізм становлення гендерної ідентичності (а не як на компонент гендерної соціалізації) застосовують лише поодинокі дослідження. Так, S. Stryker [16] здобуття ідентичності особистістю в цілому пов'язує з інтеріоризацією ролі, що в контексті нашого дослідження стосується ролі гендерної. С. Бутковська обґрунтовує гендерну ідентичність як поняття, що "охоплює суб'єктивний досвід і являє собою психологічну інтеріоризацію чоловічих і жіночих рис у процесі взаємодії Я та інші" [1, с.34]. О. Чистякова тлумачить здобуття гендерної ідентичності як певне привласнення комплексу очікувань, стереотипів, вимог, адресованих суспільством людям чоловічої і жіночої статі. На думку Д. Логвінової, задля досягнення гендерної ідентичності має відбутись перехід із зовнішнього, "заданого" соціумом плану у внутрішнє, особистісно-осмислене прийняття гендерних ролей та відповідних їм установок. Проблеми інтеріоризації опосередковано торкається і В. Васютинський, зазначаючи, що індивідуальний суб'єкт навряд чи здатен чітко розрізнити свої (внутрішні) і "не свої" (зовнішні) впливи: у його взаємодії із середовищем ці впливи зливаються в єдину картину притаманих йому суб'єктивних переживань у зв'язку з актуальним перебуванням у полі взаємодії. Поза такою взаємодією, як підкреслює автор, потенційно статево фрагменти індивідуальної суб'єктності залишаються "річчю в собі", не розгортаються у відповідному напрямі. Ця позиція перегукується з теоретичними поглядами класика гендерних досліджень Н. Чодороу, на думку якої гендерна ідентичність кожної особистості є "заплутаним переплетенням, фактично злиттям особистісного та культурного значення" [12, с.70]. У своїх "антипсихіатричних" розмірковуваннях Р. Лейнг тлумачить явище інтеріоризації винятково як інтерпретацію: Я не здобуває досвід Іншого безпосередньо. Доступні для Я факти, що стосуються Іншого, – це дії Іншого, що переживаються Я, та щодо становлення гендерної ідентичності як інтеріоризації образів батьків автор зазначає: єдиний шлях, яким можна спробувати вибратися з сім'ї, це загнати сім'ю всередину себе самого так, що можна бути ззовні власного нутра і, таким чином, бути вільним.

Деякою протилежністю до ідей ідентифікації та соціалізації як механізмів становлення гендерної ідентичності є дослідження *індивідуалізації*. Протиставляючи ідентифікації індивідуацію, К.Г. Юнг розглядає останню як "шлях до себе" або як "самоздійснення". Якщо ідентифікативні шляхи розвитку є, за поглядами автора, відчуженням Самості, способами позбавлення Самості її реальності на користь зовнішньої ролі чи уявного значення, то індивідуація означає найкраще і найповніше здійснення людиною своїх колективних якостей, оскільки відповідна увага до своєрідності індивіда більшою мірою сприяє кращому виконанню соціальних ролей, ніж нехтування цією своєрідністю або її пригнічення.

На думку Н. Чодороу, проблеми сепарації та індивідуації з'являються через згасання первинного ототожнення з матір'ю – на початку розвитку індивідуального відчуття себе, свого Я [12]. Досліджуючи формування ідентичності, М. Малер та Дж. Мак-Девітт виділяють 4 фази в процесі індивідуації та встановлюють їхні часові межі: фаза диференціації (5-9 міс.), фаза практики (10-15 міс.), фаза воз'єднання (16-24 міс.), фаза постійності об'єкта (24-36 міс.). Я. Коломинський дотримується думки, що у спілкуванні з доволішнім мікросередовищем дитина сама активно накопичує інформацію про статево відмінності і статево ролі і співвідносить її зі своїм досвідом, у той час, як В. Козлов та Н. Шухова, віддаючи перевагу механізму соціалізації як основному в ході становлення гендерної ідентичності, зазначають, що індивідуація – це "самостановлення", тобто здобування знань і уявлень про себе, які приховано в тій частині несвідомого, що лежить внизу, під яким уявленням про себе. Підкреслює значення індивідуаційного аспекту в становленні гендерної ідентичності і Л. Ожигова, вказуючи, що це "не просто засвоєння особистістю культурно заданих зразків і норм деякого гендеру, це завжди реалізація внутрішніх задумів і смислів особистості, усієї Я-концепції, що забезпечується і прямує до досягнення внутрішньої узгодженості, самоактуалізації і зовнішнього підтвердження" [7, с.27].

Найбільш наочним та зовнішньо очевидним серед механізмів становлення гендерної ідентичності особистості є архаїчний механізм *ініціації*. Як зазначають Н. Оліфірович і Т. Малейчук, ініціація – це будь-які обрядові дії, які супроводжуються і формально закріплюють зміни соціального статусу і соціальної ролі людини або групи людей у зв'язку зі вступом у будь-яке корпоративне об'єднання або возведення на будь-яку соціальну посаду. Вона здійснюється на двох рівнях – зовнішньому і внутрішньому, де зовнішній рівень проявляється у вигляді різних послідовних обрядових дій, а внутрішній – характеризується появою переживань у ініційованого, пов'язаних з його участю в ініціації та здобуттям ним нової ідентичності. Зазвичай акт ініціації асоціюють лише зі становленням чоловічої гендерної ідентичності, переходом від хлоп'яцтва до чоловіцтва. Дж. Кемпбелл пропонує таку "формулу"

усіякого обряду переходу: усамітнення – ініціація – повернення, де ініціація передбачає певне випробування. Юнгіанський аналітик Дж. Холліс вказує на 6 стадій ритуалу ініціації: фізичне відокремлення, смерть, відродження, навчання, суворе випробування, повернення. Автор переконаний, що ініціація дозволяє здійснитись глибинним змінам особистості і, тим самим, полегшує здобуття ідентичності. "Живучи в суспільстві, в якому не залишилось ритуалів, які наділяють життя смислом, – пише Дж. Холліс, – ми опиняємось перед жорстокою реальністю – життям на поверхні".

Висновки. Порівняльний аналіз виділених нами механізмів становлення гендерної ідентичності дозволяє припустити, що всі вони мають важливе значення для гендерного здійснення особистості та, ймовірно, є більш або менш актуальними у різні вікові періоди. Так, наприклад, можна прогнозувати, що механізми інтеріоризації та ідентифікації є первісними і в індивідуальному гендерному розвитку стають фундаментом для подальшої гендерної соціалізації. При цьому для останньої може завершуватись ініціально, а в період дорослості – змінюватись індивідуативними формами гендерного розвитку. Однак, зазначені висновки потребують подальшої емпіричної перевірки та наукової рефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бутковская С. А.* Становление гендерной идентичности в процессе профессионального самоопределения : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / С.А. Бутковская. – Хабаровск, 2007. – 202 с.
2. *Говорун Т.* Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. доктора психол. наук : 19.00.07 / Т.В. Говорун. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 35 с.
3. *Городнова Н.* Гендерна соціалізація дітей в умовах сімейного виховання / Н. Городнова // Проблеми загальної та педагогічної психології, 2011. – т. XIII, ч.3. – С. 102-108.
4. *Добреньков В.И.* Гендер. Брак. Семья // Фундаментальная социология: в 15 т. / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – т.10. – 1094 с.
5. *Дьяконов Г.* Основы диалогического подхода в психологической науке и практике / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В.Винниченко, 2007. – 847 с.
6. *Кубаєвський М.* Концептні імплікації у вивченні взаємозв'язку ідентифікації й ідентичності / М. Кубаєвський, С. Лук'яненко // Психологія і суспільство. – 2009. – №3. – С.58-68.
7. *Ожигова Л.* Гендерная идентичность и смысловые механизмы её реализации : автореф. дис. доктора психол. наук : 19.00.01 / Л.Н. Ожигова. – Краснодар, 2006. – 46 с.
8. *Фурман А.* Основы гендерной рівності : навч. пос. / А.В. Фурман, Т.Л. Надвична. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 168 с.
9. *Чекалина А.* Влияние родительских установок на формирование психологического пола старшего дошкольника : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / А.А. Чекалина. – М.: Институт общей и педагогической психологии АПН СССР, 1991. – 21 с.
10. *Badinter E.* XY, De l'identité masculine / E. Badinter. – Paris: Odile Jacob, 1992. – 320 p.
11. *Bandura A.* Social cognitive theory of gender development and differentiation / A. Bandura, K. Bussey // Psychological Review. – 1999. – vol.106. – 4. – pp. 676-713.
12. *Chodorow N.* The power of feelings: personal meaning in psychoanalysis, gender, and culture / N.J. Chodorow. – London: Yale university press, 1999. – 328 p.
13. *Kaczala C. M.* Sex-role identity, stereotypes and their relationship to achievement attitudes / C. M. Kaczala. – School of Education University of Michigan. – 1981. – 41 p.
14. *McHale S.* The family contexts of gender development in childhood and adolescence / S. Mchale, A. Crouter, S. Whiteman // Social development. – 2003. – № 12(1). – pp. 125-148.
15. *Okun B.* Therapists' blind spots related to gender socialization / B.F. Okun // Intimate environments. Sex, intimacy, and gender in families / ed. by O. Kantor, B. Okun. – New York, London: The Guilford press, 1989. – pp. 129-140.
16. *Stryker S.* Identity theory: developments and extensions / S. Stryker // Self and Identity. – New York, 1986. – pp. 89-104.

Подано до редакції 14.10.11
